

СУДОВІ З БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ Й ОХОРОНИ ПРАЦІ, ПОЖЕЖНО-ТЕХНІЧНА ТА ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗИ

УДК 331.45

Ю. О. Кривченко, завідувач відділу Донецького НДІСЕ, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
Л. Г. Бордюгов, заступник директора з наукової роботи Донецького НДІСЕ, кандидат юридичних наук,
І. М. Марченко, провідний науковий співробітник Донецького НДІСЕ, кандидат технічних наук, доцент

ТЕОРЕТИЧНИЙ БАЗИС СУДОВОЇ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

У контексті з криміналістичним ученням про матеріальні сліди-відображення як теоретична основа судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності й перший етап розроблення її методології визначено терміни «мета», «об'єкт», «предмет», «завдання» експертного дослідження та основоположні методи його проведення.

Методологія судової інженерно-технічної експертизи у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності має базуватися на загальній теорії судових експертиз (судовій експертології)¹ і проєкціювати основоположні наукові аспекти останньої на експертну діяльність у галузях індустрії, агропромислового комплексу (АПК) та невиробничих сферах.

Новому роду (виду) судової експертизи, якщо він формується, треба визначити місце в класифікаційній експертній системі, для чого необхідно окреслити предмет, об'єкт, методи дослідження, коло спеціальних знань, якими повинен володіти експерт даної судово-експертної діяльності. Відзначені ознаки мусять розглядатися в сукупності, тому що жодна з цих

¹ Див.: *Клименко Н. І.* Судова експертологія: курс лекцій : навч. посібник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Н. І. Клименко. — К. : Ін Юре, 2007. — 528 с.; *Основы судебной экспертизы* : в 2 ч. / под ред. Ю. Г. Корухова. — М. : РФЦСЭ, 1997. — Ч. 1. Общая теория. — 430 с.

ознак, узята окремо, ізолювано, не дозволяє зрозуміти сутність судової експертизи, а також відмежувати один її рід (вид) від іншого.

Розроблення методології пізнання та практики, як відомо¹, починається з формулювання їх мети, об'єкта, предмета, завдань і пошуку або створення найбільш оптимальних методів вирішення останніх.

Мета – передбачення у свідомості результату, на досягнення якого спрямовані дії. Як безпосередній мотив вона спрямовує й регулює дії, пронизує практику як внутрішній закон, якому людина (суб'єкт пізнання) підкоряє свою волю.

У гносеологічному сенсі об'єкт – це те, на що направлена пізнавальна діяльність суб'єкта.

Предмет пізнання – зафіксовані в досвіді та включені в процес практичної діяльності людини сторони, властивості й відносини об'єктів, досліджувані з певною метою в даних умовах і обставинах.

Метод як засіб пізнання є способом відтворення в мисленні предмета, який вивчається.

Переломлюючи відзначені філософські поняття стосовно теорії судової інженерно-технічної експертизи щодо охорони праці та безпеки життєдіяльності, визначимо ці категорії як теоретичну основу зазначених видів (підвидів) судових експертиз і перший етап розроблення універсальної методології експертних інженерно-технічних досліджень надзвичайних ситуацій на промислових і сільськогосподарських підприємствах у системі «роботодавець – працівник», у побуті, розважальних, спортивних та інших установах. Причому за діалектичну й науково-методичну платформу теорії судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності необхідно прийняти методологію експертного пізнання матеріальних слідів-відображень, яка у свою чергу базується на криміналістичному вченні про зв'язки взаємодії².

Пізнання правопорушення (злочину) як події минулого ґрунтується на його слідах, які залишають причетні до події люди, предмети й процеси (явища) у матеріальному та соціальному середовищах.

Як і будь-яка пізнавальна діяльність, експертне дослідження має свій предмет пізнання, зумовлений об'єктом, метою, завданнями й засобами (методами) пізнання. Ці елементи існують у діалектичній єдності. Судова інженерно-технічна експертиза в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності повинна вирішувати поставлені перед нею слідчими органами або судом завдання на основі спеціальних знань, які визначають предмет експертного пізнання, зумовленого колом фактичних обставин, які підлягають установленню щодо справи, яка розслідується.

Метою цієї судової інженерно-технічної експертизи є встановлення із залученням спеціальних знань фактичних обставин виникнення й розвитку надзвичайної ситуації на підприємстві, насамперед галузевий підвищеної не-

¹ Див.: *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. — М.: Политиздат, 1986. — 590 с.

² Див.: *Сегай М. Я. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии)* / М. Я. Сегай, В. К. Стринжа. — К.: Ін Юре, 1997. — 147 с.

безпеки, її наслідків для аварійного об'єкта й людей, а також вивчення каузальності¹. Отримані в ході експертного дослідження дані слугують процесуальним джерелом доказів при розслідуванні й розгляді кримінальних, цивільних, господарських або адміністративних справ, і в технічному відношенні дають можливість слідчому й судді з'ясувати причинний зв'язок обставин події та умови, що сприяли її виникненню.

Предмет судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності – зафіксовані слідами-відображеннями фактичні дані, обставини події, які досліджуються й установлюються на базі методів загальної теорії судової експертизи, спеціальних наукових знань у сфері промислового й сільськогосподарського виробництва, прикладних наук з метою виявлення причинних залежностей і зумовлені сукупністю інформації про діяльність або бездіяльність робітників і посадових осіб у процесі нормального функціонування підприємства та при виникненні на ньому надзвичайної ситуації, недотримання трудової й виробничої дисциплін, невиконання вимог законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці та експлуатаційної документації, порушення технологічних процесів, технічний стан будинків, споруд, комунікацій, транспорту, приладів контролю, машин, механізмів, устаткування, інструментів й інших знарядь праці, а також засобів протиаварійного, колективного та індивідуального захисту.

Об'єкт судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності – це сліди-відображення у вигляді матеріальних і матеріалізованих джерел інформації, що містяться в матеріалах кримінальної, цивільної, господарської чи адміністративної справи щодо надзвичайної ситуації та досліджуються експертами (речові докази, фрагменти місця події, зразки, будинки, споруди, майданчики, комунікації, способи й засоби виробництва, системи керування, контролю та захисту, документи тощо).

Вибір матеріальних слідів-відображень як універсального, узагальнюючого терміна «об'єкт судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності» зумовлений загальними об'єктивними закономірностями²:

— виникнення слідів незалежно від фізичної сутності взаємодіючих тіл (явищ) і способів їх взаємодії;

— акумулювання слідами-відображеннями різноманітної інформації про властивості й стани, зв'язки й відносини як самих взаємодіючих об'єктів, так і процесів їх взаємодії;

¹ Див.: Кривченко Ю. А. Методология комплексного анализа аварийности промышленных предприятий / Ю. А. Кривченко, Л. Е. Дузь, А. А. Крупка. — Донецк : Издатель Воробьев Д. Н., 2010. — 116 с.; Соколовский З. М. Экспертное исследование причинной связи по уголовным делам : метод. пособие / З. М. Соколовский. — К. : РИО МВД УССР, 1979. — 47 с.

² Див.: Сегай М. Я., Стринжа В. К. Указ. праця; Дружинин Г. М. Судебная горно-техническая экспертиза в структуре криминалистического учения о связях взаимодействия / Г. М. Дружинин, Л. Г. Бордюгов, Ю. А. Кривченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук.-практ. матер. – Х. : Право, 2004. — Вип. 4. — С. 48–53.

— селективного і сумарного науково-евристичного пізнання відображеної в слідах інформації, що становить методологію експертного дослідження з метою встановлення фактичних обставин справ, пов'язаних з виникненням слідів-відображень.

Саме такий вибір є онтологічною основою постановки експертних завдань щодо дослідження злочинів і правопорушень у галузях народного господарства, оскільки все різноманіття обставин, що пізнаються з використанням спеціальних знань за відображеною в слідах інформацією, може бути зведене до трьох фундаментальних питань:

— Які конкретно об'єкти взаємодіяли один з одним або з матеріальним середовищем (клас ідентифікаційних експертних завдань)?

— Які властивості або який стан об'єктів, що взаємодіяли (клас діагностичних експертних питань)?

— Які механізми і умови їх взаємодії (клас ситуаційних експертних завдань)?

Крім того, нормативістські дослідження, під якими розуміється встановлення відповідності або невідповідності яких-небудь дій нормативним актам (правилам), можуть становити самостійне питання в будь-якому класі зазначених головних проблем, поставлених перед судовим експертом.

Для вирішення цих трьох класів експертних питань, обумовлених обставинами виникнення матеріальних слідів правопорушення, слід застосувати загальнометодологічні експертні теорії ідентифікації, діагностики й ситуалогії: для індивідуалізації досліджуваних судовим експертом об'єктів треба використовувати метод судової ідентифікації, з метою визначення їхніх властивостей або станів – метод судової діагностики, для виявлення необхідних сторін механізму й умов взаємодії об'єктів – метод ситуаційного аналізу. Досвід проведення судових інженерно-технічних експертиз показує, що не існує суто ідентифікаційних, діагностичних або ситуаційних завдань. Як правило, елементи кожного із зазначених основоположних методів явно або потай присутні в трьох відзначених підходах вирішення фундаментальних питань судової експертизи. Однак диференціація іноді корисна як один з можливих допоміжних прийомів ведення експертного дослідження.

Безумовно, у судово-експертній діяльності також утілюються такі за своєю природою універсальні логічні операції (методи): аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, ідеалізація та формалізація, побудова умовиводу шляхом індукції та дедукції, тобто всі закони й операції логіки.

Щодо безпеки праці й інших сфер життєдіяльності людини в експертній практиці цілком припустимо виділення загальних та окремих методів і розгляд їх на особливих рівнях. За цією категорією справ широко використовуються, особливо під час експертного дослідження речової обстановки на місці події, такі загальні методи, як вимірювання, описування, фіксація за допомогою складання схем, ескізів, креслень чи фотографування, а також висування гіпотез, планування, моделювання, експеримент тощо.

Спеціальні методи – це ті, функції яких виконують спеціалізовані методики експертного дослідження. У галузі дослідження небезпек у життєдіяльності вони класифікуються за видами небезпечних і шкідливих факторів (наприклад, групи фізичних, хімічних, психофізіологічних чинників), при-

значенням і застосуванням, атрибутикою інструментальної бази та ін. Спеціальні знання застосовуються в експертних дослідженнях, пов'язаних з конкретною галуззю промисловості, сільським господарством або соціально-побутовою діяльністю людини, для розв'язання групи або певного типу завдань.

Суттєвою ознакою кожного роду (виду) експертизи є методика експертного дослідження як система науково обґрунтованих методів, прийомів і технічних засобів, що впорядковані й спрямовані на розв'язання певних питань, установлення фактів, що належать до предмета конкретної судової експертизи. Кожен метод, прийом, засіб, якщо брати їх відокремлено, створюється для розв'язання певних експертних завдань, але деякі з них можуть пристосовуватися для використання в багатьох напрямках досліджень безпек у виробничій та побутовій сферах життєдіяльності.

Методи дослідження й технічні засоби запозичуються з природничих, технічних і багатьох інших наук, але для проведення експертизи вони часто трансформуються, набувають вигляду, який зумовлюється своєрідністю завдань і специфічністю об'єктів експертизи. Тому вони відрізняються якісно новими формами та процедурами їх реалізації – своєрідністю застосування підходів до дослідження й системою використання технічних засобів.

Коло фактичних проблем, що розв'язуються судовим експертом в межах судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці та безпеки життєдіяльності, звичайно вельми широке. Найбільш типові з них можна об'єднати в такі групи¹:

— верифікація виду техногенної аварії на підприємстві, установлення її причин і обставин, а також ступеня тяжкості матеріально-технічних та екологічних наслідків;

— з'ясування причин порушень технологічного процесу;

— визначення відповідності фактичних умов експлуатації машин, механізмів, обладнання, інструментів вимогам нормативно-технічної документації, їх технічного стану та придатності для виконання конкретних технологічних і технічних операцій;

— виявлення наявності дефектів машин, обладнання й механізмів, технічних причин і часу їх виникнення;

— установлення відповідності кваліфікації суб'єкта технологічного процесу характеру роботи, що ним виконується;

— визначення об'єктивної можливості виконання певних дій у заданих виробничих умовах;

— установлення недоліків організаційно-технічного характеру у виробничому процесі підприємства;

¹ Див.: *Крупка А. А. Судова гірничотехнічна експертиза: усталені форми призначення та проведення / А. А. Крупка, Л. Є. Дузь, Ю. О. Кривченко. — Донецьк : Видавець Воробйов Д. М., 2010. — 80 с.; Дузь Л. Е. Доминирующие факторы, влияющие на проведение судебных горно-технических экспертиз результатов воздействий производственных опасностей угольных шахт / Л. Е. Дузь, Ю. А. Кривченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук.-практ. матер. — Х. : Право, 2006. — Вип. 6. — С. 319–323.*

— визначення відповідності умов праці на підприємстві й певному робочому місці правилам і нормам техніки безпеки;

— виявлення обставин, які сприяли професійному захворюванню, виробничому травмуванню чи аварії на підприємстві;

— установлення послідовності явищ, котрі призвели до надзвичайної ситуації;

— виявлення якості використовуваних матеріалів та інструментів з погляду безпеки ведення певного виду робіт;

— установлення природних або інших явищ, які могли зумовити виникнення досліджуваної події, при цьому має місце й людський чинник;

— оцінювання адекватності дій причетних до події осіб у даній виробничій ситуації;

— установлення відповідності поведінки осіб, причетних до події, вимогам нормативно-правових актів з охорони праці, що регламентують дії робітників та інженерно-технічних працівників у нормальних і екстремальних виробничих умовах;

— виявлення дій осіб, що не відповідали вимогам нормативно-правових актів з охорони праці та знаходилися в прямому (безпосередньому) причинно-наслідковому зв'язку з настанням події або її ускладненням і розвитком негативних наслідків надзвичайної ситуації, що розглядається.

Наведений перелік найбільш імовірних проблем (завдань, питань) не є вичерпним. У кожному конкретному випадку їх коло, що цікавить слідство й вимагає експертного оцінювання з технічної точки зору, може мати більш розгорнутий характер із включенням питань, що уточнюють окремі моменти хронології розвитку надзвичайної ситуації та дій її учасників. Успішне проведення судової інженерно-технічної експертизи багато в чому залежить від правильного формулювання завдань і відповідності їх потенційним можливостям експерта.

Аналіз експертної практики показав, що експертизи з охорони праці та безпеки життєдіяльності охоплюють багатогранний обсяг технічних досліджень джерел небезпеки, які пов'язані із застосуванням спеціальних знань з виробництва сільськогосподарської продукції; електробезпеки, вибухотехніки, безпеки в будівництві, хімічній промисловості, гірничий та гірничорятувальній справах, пожежної безпеки; використання транспортних засобів, технологій виробничих процесів і багатьох інших галузей народного господарства.

Як правило, на практиці прокурорському розслідуванню та судовому розгляду цієї категорії справ передують відомчі (спеціальні) розслідування, що проводяться певними комісіями¹. Ці комісії залежно від характеру та наслідків події створюються керівниками (роботодавцями) підприємств

¹ Див.: Деякі питання розслідування та обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві : постанова Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2011 р. № 1232 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1232-2011-п>; Про затвердження Порядку розслідування та обліку нещасних випадків невиробничого характеру : постанова Кабінету Міністрів України від 22 берез. 2001 р. № 270.: постанова Кабінету Міністрів України від 22 берез. 2001 р. № 270 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/270-2001-п>.

і організацій, територіальними управліннями з нагляду за охороною праці й установами державної санітарно-епідеміологічної служби, а також районними державними адміністраціями. Судово-технічна експертиза, яка призначається за дорученнями органів досудового слідства чи суду, виявляє й досліджує з технічної точки зору певний вид небезпеки щодо дотримання (виконання) вимог чинних нормативно-правових актів або дії непередбачених нормами явищ техногенного характеру та оцінює обставини утворення її наслідків. У цьому її ключова відмінність стосовно завдань, що ставляться перед комісіями з відомчого (спеціального) розслідування. Основою предмета цих видів досліджень є встановлення причинності, що відображається у взаємодії явища як об'єкта з наслідком.

Причинно-наслідкова залежність між діями та явищами в події має загальний характер, оскільки спостерігається у всіх без винятку явищах природи та суспільства¹. Каузальність між діями та наслідками існує завжди, тобто за наявності причини й певних умов, у яких вона реалізується, наслідки настають неминуче. Найважливішими властивостями причинного зв'язку, що визначають можливість його доведення, є певність і однозначність, а також взаємовідношення причини та наслідку в часі, тобто перше завжди передує другому.

Розкриття каузальності між явищами реальної дійсності в обставинах, які зумовлюють виникнення небезпек у різних сферах життєдіяльності, має особливо важливе значення для експертного оцінювання фактичних даних щодо дії механізмів небезпечних подій або загрози їх виникнення. Причинно-наслідкові відносини протікають у часі та певній послідовності відповідно до умов розвитку надзвичайної ситуації. Причина завжди передує дії, і це відношення є безповоротним.

Таким чином, пізнання правопорушення (злочину) у сфері виробництва й побуту людини як події минулого ґрунтується на її слідах, які залишають причетні до розглядуваної події люди, предмети й процеси (явища) у матеріальному та соціальному середовищах. Тому теоретичні основи судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці й безпеки життєдіяльності необхідно розробляти на базі методології експертного пізнання матеріальних слідів-відображень. Експертне інженерно-технічне дослідження, як і будь-яка пізнавальна діяльність, має свій предмет пізнання, зумовлений об'єктом, метою, завданнями й засобами (методами) пізнання, які існують у діалектичній єдності. Як перший етап створення загальної теорії цієї судово-технічної експертизи сформульовані зазначені найважливіші її терміни. Кінцева мета наукових пошуків у цій сфері – розроблення універсальної методики проведення судової інженерно-технічної експертизи в галузі охорони праці й безпеки життєдіяльності як мінімум для базових галузей індустрії зі шкідливим і аварійно-небезпечним виробництвом та сільського господарства. Спираючись на неї, судовий експерт зможе виконувати ефективні дослідження щодо визначення найважливіших обставин і організаційно-технічних причин виникнення надзвичайних ситуацій на промислових і сільськогосподарських підприємствах підвищеної небезпеки,

¹ Див.: Соколовский З. М. Указ праця.

у повсякденному житті людей та виявлення причинно-наслідкових зв'язків для об'єктивного доведення слідством і судом на основі висновків судової експертизи винуватості або невинуватості підозрюваних у вчиненні правопорушень, злочинів.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ БАЗИС СУДЕБНОЙ ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ТРУДА И БЕЗОПАСНОСТИ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Ю. А. Кривченко, Л. Г. Бордюгов, И. Н. Марченко

В контексте с криминалистическим учением о материальных следах-отображениях как теоретическая основа судебной инженерно-технической экспертизы в области охраны труда и безопасности жизнедеятельности и первый этап разработки ее методологии определены термины «цель», «объект», «предмет», «задачи» экспертного исследования и основополагающие методы его проведения.

THEORETICAL FOUNDATION OF FORENSIC ENGINEERING AND TECHNICAL EXAMINATION IN THE FIELD OF LABOUR PROTECTION AND SAFETY MANAGEMENT IN EMERGENCIES

Y. O. Krivchenko, L. G. Bordiugov, I. M. Marchenko

Based on the criminalistic studies of material track-reflections as a theoretical basis for forensic engineering and technical examination in the field of the labour protection and safety management in emergencies and the first stage in the development of its methodology, the article defines the notions of the «aim», «object» and «purposes» of an expert examination and its fundamental methods.

УДК 343.346.4

В. В. Сабадаш, завідувач лабораторії
Харківського НДІСЕ, кандидат техніч-
них наук, доцент,
Д. І. Фокін, завідувач сектору Харків-
ського НДІСЕ

ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНА ПРИГОДА ЯК РЕЗУЛЬТАТ ПОРУШЕННЯ ФУНКЦІЙ ВЗАЄМОДІЇ В СИСТЕМІ «ЛЮДИНА – ТЕХНІКА – СЕРЕДОВИЩЕ»

Розглянуто питання впливу функціонального стану водія на умови виникнення дорожньо-транспортної пригоди.

Сучасне життя неможливо уявити без стабільного функціонування транспортного комплексу. Автомобільний транспорт і автомобільні дороги – це складна інфраструктура, яка забезпечує як життєдіяльність сучасного суспільства, так і створює умови перевантаженості доріг, зменшення швидкості руху, заторові ситуації та дорожньо-транспортні пригоди (ДТП). У середньому по Україні щорічно в ДТП гине близько 7 тис. осіб і отри-